

Türkçeyle İlişkileri Bağlamında Farsça Üzerine Notlar

Notes on Persian in the Context of
Relations with Turkish

Öz

Bu çalışma Türkçe ile Farsça arasındaki ilişkileri, iki dilin birbirini ne şekilde etkilediğini, bugünkü Fasçanın İran'da değil Horasan denilen İran'ın kuzeydoğusu ile Afganistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı içeren geniş coğrafyada oluşan bir dil olması gibi bazı hususları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Farsça, Tacikçe, Osmanlıca, Dari.

Abstract

This study deals with the semantic relations between Turkish and Persian and how they have influenced each other. What we call Persian was originally developed not in Iran but in a region we call Central Asia today.

Key words: Turkish, Persian, Tajik, Ottoman Turkish, Dari Language.

Youssef

AZEMOUN

Arizona/Amerika
Birleşik Devletleri

e-mail:

yusufguzin@gmail.
com

orcid:

0000-0001-5207-9046

Atıf

Citation

Azemoun, Youssef
(2023). Türkçeyle İlişkileri
Bağlamında Farsça
Üzerine Notlar. *Babür*,
2(2), 105-113.

Yayın Tarihi

Publication Date

08.11.2023

1. Hint-Avrupa dillerinin İranî diller grubundan biri olan Parsî > Farsî > Farsça çağımızdan önceki dönemlere ait olan eski bir dildir; Pars halkının dilidir. Parsların Hindistan kökenli olduğu söylenir. Nitekim Araplar İran'ı istila ettiklerinde Zerdüşî dinlerini bırakmak istemeyen bazı Parslar Hindistan'a dönmüşler. Bu topluluğun soyundan olan Pars Zerdüşîleri hâlâ Hindistan'da yaşıyorlar. Parsların en eski yazılı metni ve Orta Farsçanın yazılı örneği sayılan Avesta'nın Pehlevî dili de Hint Avrupa dil ailesine mensup olduğu hâlde bu dilde dişlilik ve erillik özelliği yok olmuştur. Bunun nedeni Pehlevî dilinin, sözlerinde tezkîr ve te'nîs (eril ve dişil) düzeni olmayan dillerle, meselâ Türkçeye olan yakın ilişkisi olabilir. Zira Avesta'da bazı Türkçe sözlerin doğrudan ya da fonetik değişikliklere uğradıkları şekillerde var olduğu tespit edilmiştir (Karini, 2004). Halbuki başka bir İranî dil olan ve başka dillerle bağlantısı olmayan Peştü dilinde te'nîs ve tezkîr özelliği günümüze kadar korunmuştur. Bu dil aynı zamanda Batı dillerinde, İngilizcede *the*, Almancada *der, die, das* şeklinde var olan harf-i tarifi de *de* şeklinde korumuştur. Kalabalık yabancılar buldukları bölgenin dilini çeşitli şekillerde etkileyebilirler. Almancada *der, die, das* harf-i ta'rîfleri (*article*) ismin çeşitli hâllerinde değişirler. Bu ülkede yabancılar çoğaldıktan sonra durum değişmiştir. Günümüzde Delhi'nin Yeni Delhi bölgesinde konuşulan Hindî dilde Türkçenin etkisiyle sözlerde erillik ve dişlilik kullanımının yok olduğu söylenmektedir. Bölgede uzun süre Türkmenler hüküm sürmüşlerdir. Yeni Delhi'nin girişinde *Turkmen Gate* (Türkmen Kapısı) denen büyük bir tarihî kapı var. Bu bölgede hükümdarlık eden Şah Türkmen Beyabanî (beyabanî: çölden gelen) (XII. yüzyıl) adlı padişahın *Turkmen Gate* adlı şehir kapısının içindeki mezarı hâlâ korunuyor.

2. Bugün Farsça olarak bilinen dil İran coğrafyasında değil, eskiden Horasan denilen ve İran'ın kuzey doğusu, Afganistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ı içine alan geniş bir bölgede gelişmiştir. Bu bölge çok geniş bir vadi olduğu için ona Dere-i Horasan deniyordu. Horasan sözü 'güneş' anlamına gelen *hor* ve 'yükselmek' anlamına gelen *âseden* mastarından *âsân* şeklinde ve 'yükselen' anlamına gelen bir partisipten türemiştir. Bu birleşik söz 'güneşin yükseldiği yer ya da doğu' demektir. Dere-i Horasan'da konuşulan dilin adı da Derî'dir. Bu dilin adı Türkçede Avrupa dillerinden alındığı için Dârî olmuştur. Doğrusu Derî'dir.

Derî-yi Qadîm adıyla bilinen Sâsânîler dönemi Farsçasının, İslamiyet'in başlangıcında Orta Farsça (Pehlevî) ile eş zamanlı olarak var olduğuna ilişkin ipuçları olduğu söyleniyor. Bu dönemde Arapça yazılan bazı kitaplarda Sâsânî hükümdarlarından nakledilen cümleler ve ibareler Pehlevî dilinde değil, Derî dilinde yazılmıştır. Enuşîrvân'dan nakledilen bir cümle şöyle: "... *Herki husbez hvâb bînez...* '...Uyuyan düş görür' (Moin, 1381 H. Ş.: C. I, XXXII).

Derî dili önce Pârsî-yi Derî olarak tanıtılmıştır. Halbuki, bilinen Fârsî ya da Pârsî dili Horasan ya da Orta Asya'da değil bugünkü İran toprakları içinde varlığını sürdürmüştür. Bugün Pehlevî dilinin devamı Mâzenderânî, Gîlekî, Semnânî ve Sengserî gibi lehçelerinde yaygın olarak varlığını gösteriyor. Bu dillerde ya da lehçelerde Türkçe sözler yok ya da yok denecek kadar azdır. Bu dillerde iyelik belirleyen unsurlar bugünkü Farsçada olduğu gibi ekle türetilmiyor, Batı dillerinde olduğu gibi sözün başına geliyor; *mi brâr*, İngilizce *my brother* gibi 'kardeşim', *ti mâr* da 'annen' demektir. Bir Mâzenderânî halk türküsü şöyle başlıyor: *Mi yâr bâ çârvadâr dâr şüne râhî hurde kîcâ* 'Genç kız olan sevgilim bir köylüyle kaçmış.' Bu, Hint-Avrupa grubuna dahil olan bir dilin özelliğidir.

Türkçe ortamında gelişen Derî dilinde sayılmayacak kadar çok Türkçe söz vardır. Bu dil

ayrıca bir eklemeli dil olmadığı halde iyelik durumunu eklerle belirliyor: *kitab-em, kitab-et* ve *kitab-eş* gibi. Türkçeyle Derî dillerinde basit cümleleri oluşturan unsurların sırası aynıdır: *Emrûz/ ez şâhr/ be- hâne/ âmädäm = Bugün/ şehirden/ eve/ geldim*. Bu örnekteki fiil Türkçede olduğu gibi cümlenin sonunda geliyor. Halbuki Hint-Avrupa dillerinde fiil başta gelir.

Derî'ye Pârsî-yi Derî dedikten sonra İran'da Şah zamanında bazı İranlı bilim adamları Derî sözünün 'saray dili' anlamına geldiği ve Derbârî sözünün kısaltmış şekli olduğuna karar vermişlerdi. Halbuki Derî sözü 'vadi' anlamına gelen *dere*'den türemiştir. Dağ keklğine Farsçada *kebk-i derî* denir. Bu 'saray keklği' anlamına gelmez. Burada Horasan vadisi (deresi) söz konusudur. Şah dönemi bilim adamlarının düşüncesine göre *kebk-i derî* 'saray keklği' anlamına gelmiş oluyor. Zaten saray sözü Farsçada *derbâr* olduğuna göre saray Farsçasının *Pârsî-yi derbârî* olması gerekir.

Derî ya da Pârsî-yi Derî VII. yüzyılda Sâsânîler döneminde gelişmiş bir dildi. Moin'e göre bu dönemdeki Farsça bugünkü Peştü dilinden daha gelişmiş bir dildi (Moin, 1381 H. Ş.: aynı yerde XXXII). Peştü dili Farsçaya göre çok gelişmemiş olabilir. Zira bu dil çok eski, belki de İranî dillerin en eskilerinden biridir. Peştü dilinde Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi dişil ve eril adlar kullanılır. Düz yazı ve şiir dili olarak Derî dili Sâsânîler ve Gazneliler döneminde Rudekî, Dakîkî, Firdevsî ve Kesâyî gibi büyük şairlerin katkısıyla büyük ölçüde gelişmiştir.

3. Türkçe ve Farsça ilişkileri Sâsânîler döneminde başlamıştır. Bu dönemin Farsça edebî eserlerinde *Türk, hakan, hatun* gibi sözler geniş olarak kullanılmıştır. Bu dönemde *Türk* sözü 'güzel' anlamında kullanılmış ve bu kullanım yüzyıllar boyu devam etmiştir. Mevlana'nın "*Aslem türk est egerçi Hindû gūyem*" şeklindeki dizesinin bire bir anlamı 'Hindû söylesem de aslım Türktür' oluyor. Onun söylediğinin dili 'Hindû' değil Farsça ya da Derî. *Hindû* Farsçada 'kara' demek. Bu dize Mevlana'nın Türk olduğunun kanıtı olarak algılanıyor. Halbuki şair "Yazdıklarım kara renkliyse de aslım temizdir" demek istiyor. İran şairi Hâfız da *Türk* sözünü güzel anlamında, *Hindû* sözünü de 'kara, siyah' anlamında kullanıyor:

Eger an Türk-i Şîrâzî bi-dest âred dil-i mâ rā
Bi-ḥâl-i Hindūyeş bahşem Semerkand u Buḥāra rā
 "Eğer o Şirazlı güzel gönlümüzü alırsa
 Siyah benine karşılık Semerkant ve Buhara'yı veririm."

Mevlana'nın başka bir dizesinde "Türk değilsem de Türkçede *âb* sözünün karşılığının *su* olduğunu biliyorum" diyor. Bu dizenin de onun Türk olmadığını kanıtı olduğuna inananlar var. Mevlana'nın şiiri şöyle:

ای ترک ماه چهره چه گردد که صبح تو
 آیی به حجره من و گویی گل برو
 تو ماه ترکی و اگر من ترک نیستم
 دانم این قدر که به ترکی است آب سو

*Ey Türk-i mäh-çehre çi gereded ki şubh tü
 Âyî bi-hücre-yi men ü güyî “gel berü”
 Tü mäh-ı Türkî (y) ü eger men Türk nistem
 Dānem in kadar ki bi-Türkî’st āb su.*

“Ey ay yüzlü Türk (güzel) ne olur eger sabah sen
 Benim hücreme gelip “gel beri” desen?
 Sen ay yüzlü Türksün (güzelsin) ben **Türk değilsem de**
 Āb sözünün Türkçede ‘su’ demek olduğunu bilecek kadar Türkçe bilirim.”

Bu dörtlük aşağıda gösterilen Sûzenî’nin (XII. yüzyıl) bir dörtlüğünün bir nazîresidir; Mevlana’nın Türk olmadığını kanıtlamaz. İnan klasik edebiyatında *Türk* sözü yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ‘güzel, cazip’ gibi anlamlara geliyor. Türk asıllı olduğu şiirlerinden anlaşılan Sûzenî de aşağıda gösterilen şiirinde *Türk* sözünü iki anlamda kullanıyor:

ای ترک ماه چهره چه باشد اگر شبی
 آیی به حجره من و گویی قنق گرک
 گلروی ترکی و گر من ترک نیستم
 دانم همین قدر که به ترکی است گل چیچک

*Ey Türk-i mäh-çehre çi bāşed eger şebî
 Âyî bi-hücre-yi men ü güyî “konuk gerek?”
 Gül-rüy-ı Türkî (y)ü eger men Türk nistem
 Dānem hemîn kadar ki bi-Türkî’st gül çiçek.*

“Ey gül yüzlü Türk (güzel) ne olur eğer bir gece
 Hücreme gelip “konuk gerek mi?” desen.
 Sen gül yüzlü Türksün, ama ben Türk olmasam da
 Türkçede güle çiçek dendiğini bilecek kadar bilgim var.”

Sûzenî yalnız Türkçe sözler değil Türkçe cümle de kullanıyor:

ای قلاوز ایت یولوم قنده
 Ey kılavuz eyt yolum kanda.
 “Ey kılavuz söyle yolum nerede.”

Türkiye’de pek bilinmeyen ancak Mevlana’nın değer verip şiirine nazîre yazdığı, İnan edebiyatında hiciv sanatının ilk büyük ustalarından olan şair Sûzenî hakkında kısa bilgi vermek istiyorum:

Semerkan'dın Nesef köyünden olan Şemseddin Muhammed bin Ali **Sûzenî**, Sultan Sencer zamanında yaşayan önemli bir şairdir. Sencer'e birkaç şiir ithaf ettiyse de daha çok onunla alay eden şiirler yazmıştır. İğneli laflar kullandığı için ona Sûzenî denmiştir. Zira sûzen sözü Farsçada iğne demektir. Küfretme, ayıplama ölçülerinde hicivler yazmayı Farsça şiir geleneğine yerleştiren şairdir. Onun yolunu daha sonra Ubeyd Zakanî devam ettirmiştir.

Sûzenî yaşı ilerledikçe ciddi şiirler yazmaya başlamış ve Belh şehrinde büyük şair Senâyi'den ilim almıştır. Senâyi'yi daha önce küçümsediği için pişmanlık duyan Sûzenî çok etkili dini şiirler yazmaya başlamıştır (Ethé, 1351 H. Ş.: 117-118). Bu şair hakkında fazla bilgi yoktur. Şair XII. yüzyılın ikinci yarısında vefat etmiştir.

4. XI. yüzyılda Gazneliler döneminde Farsça yazılan edebiyat olgunlaşmaya başladığı zaman yazılı Türkçe eserler yok denecek kadar az idiyse de Türkçe sözlü edebiyatı önemini devam ettiriyordu. XI. yüzyılın önde gelen şairi Menûçehrî aşağıdaki beytinde Türk şiirine hayranlığını dile getiriyor:

براه ترکی ماناکه خوبتر گویی تو شعر ترکی بر خوان مرا و شعر غزی

Bi-râh-ı Türki mânâ ki hûbter gûyi

Tü şîr-i Türki ber-hvân merâ vü şîr-i Guzî

En güzelini Türkçede söyleyecek gibi görünüyorsun

En iyisi sen bana Türkçe ve Oğuzca şiir oku.

Farsçaya ya da eski adıyla Derî diline Türkçe sözler de Gazneliler döneminde girmeye başlamıştır. Selçuklular döneminde de sayılmayacak kadar çok Türkçe sözler Derî diline girmiştir. Bu dönemde çok sayıda da Farsça ve Arapça kitaplar yazılmış ama Türkçede fazla edebî eser üretilmemiştir. Bugün İran edebiyatı olarak bilinen edebiyat bu dönemde gelişmişliğinin zirvesine ulaşmıştır. Bu edebiyat o düzeye bir daha ulaşamamıştır. Bu dönemde Türkçeye önem verilmemişse de güçlü bir devletin varlığı Türkçeye ilginin gittikçe artmaya başlamasını sağlamıştır. İşte bu dönemde Mahmud Kaşgarî, Dîvânü Lugât-it-Türk'ü yazıp Abbâsî halifesi El-Muktedî'ye sunmuştur. Fahreddin Mübarekşah XIII. yüzyılın başında Türkçenin heybetli bir dil olduğunu ve o devirde insanların Türkçeye her zamankinden daha fazla ilgi gösterdiklerini söylüyor ve bunu emîrlerin ve komutanların Türk olmasına bağlıyor (Gencei, 1998: 13). Dîvânü Lugât-it-Türk'te de iki yerde Türklerin önemini belirten iki hadisten söz ediliyor. Bunlardan birisi '*Türk dilini öğreniniz, çünkü onların egemenlikleri uzun sürecektir.*' şeklindeki sözdür. Diğeri ise '*Yüce Tanrı, benim Türk adlı ordum vardır; onları doğuda oturttum. Kızdığım ulusun üzerine onları saldırttum*' sözüdür. (Atalay, 1998: C. I, XVII).

5. Safevîler döneminde İran topraklarında edebiyatın gelişmesi yavaşlamış, Türkçenin kullanımı da artmıştır. Safevîler Farsçanın hakim olduğu İsfahan'ı başkent edindikten sonra da Türkçe Tebriz'de olduğu gibi saray ve ordu dili olmuştur. Bu durumu Avrupalı gezginler ve o dönemde İran'da yaşayan Avrupalıların notlarından öğreniyoruz. İki yıl

İsfahan'da kalıp Türkçe öğrenen Pietro Della Vale 1617'de arkadaşına yazdığı mektupta Türkçenin durumunu Türkçe çevirisiyle şöyle açıklıyor: *İran'da özellikle de sarayda ve soylular arasında Farsçadan çok Türkçe konuşuluyor... Türkçe konuşulması halkın Türkçeye Farsçadan daha çok önem verdiği anlamına gelmez. Bu durum, ordunun tamamen aslen Türk olan Kızılbaşlardan oluşmasıyla açıklanabilir. Çeşitli kavimlerden olan şahın hizmetçileri de daha çok Türkçe konuşurlar ve Farsça bilmezler* (Gencei, 1998: 38).

Kasım 1636'dan Şubat 1638'e kadar İran'da yaşayan Alman elçisi, Şah Safi sarayında elçiler için verilen bir ziyafeti şöyle anlatıyor: "... Ziyafet bitince Eşik Ağası Başlı Türkçe olarak şöyle seslendi: *Sofra hakkına, gaziler kuvvetine, Allah diyelim Allah Allah ... ve misafirler Allah Allah'ı tekrarladılar.*" Alman elçi ayrıca Şirvan, Bağdat, Azerbaycan, Yerevan gibi yerlerde çocukların Türkçe öğrendiklerini ve Nesimî, Fuzûlî ve Nevâyî gibi Türkçe yazmış şairlerin Firdevsî, Sa'dî ve Hafız-ı Şîrâzî düzeyinde şairler olduğunu yazıyor (Gencei, 1998: 39).

Safevîler döneminde çok sayıda Türkçe kasîdeler, gazeller ve mesnevîler yazılmıştır. Bu dönemde Kavsi, Melik Beğ Avcı ve Murtazakulî Han Muzaffer gibi Türkçe divanı olan ve yalnız Türkçe yazan ve Tebrizî ve Vâ'iz-i Kazvîni gibi hem Türkçe hem de Farsça yazan şairler de vardı. Osmanlı Padişahı Sultan Bayezid Farsça divan yazmışken, Şah İsmail de Hatayî mahlasıyla Türkçe divan yazmıştı. Safevîler İsfahan'da devlet binasına **Âlî Kapu** derken Osmanlılar sadrazam sarayına aynı anlamda **Bâb-ı Âlî** demişlerdi.

İran'da Türkçe Kaçarlar döneminde de devam etmiştir. Safevîler ve Kaçarlar döneminde Farsçaya giren sözler daha çok Azerbaycan Türkçesinden alınmıştır. Orta Asya'da Farsçaya geçen Türkçe sözler ya Eski Türkçeden alınmadır ya da Türkmence kökenlidir. İran'da Türkçe sözler Farsçada varlığını 1960'lara kadar devam ettirmiştir. Sonra Şah döneminde Farsça özleştirilmeye çalışılmıştır. Tüfeğin mekanizması için kullanılan *gelen giden* ve askerlikte kullanılan *parola* karşılığı olan *gelen kim* gibi sözler için karşılık bulmaya çalışılmış, Farsça gibi görünen birçok Türkçe sözlere de dokunulmamıştır. Meselâ 'meşveret' anlamına gelen Türkçe *keñeş* ve 'mücadele ve çaba' anlamlarına gelen *çalış* sözlerinin günümüz Farsçasında sırasıyla **kenkâş** ve **çâleş** şekillerinde Farsça olduğuna inanılıyor ve çok yaygın olarak kullanılıyorlar.

6. Günümüz Farsçası ve Türkçe arasında bazı durumlarda sanki fonetik ve semantik zıtlasma varmış gibi görünüyor. Meselâ Farsça sözlerdeki kalın ünlüler bazen Türkçede ince telaffuz ediliyor: Fars. *Gol* > Tü. *gül*, Fars. *bolbol* > Tü. *bülbül*, Fars. *novîn* > Tü. *nevin* vb. gibi. Bunun tersine Farsçada ünlüsü ince olan sözlerin ünlüsü Türkçede kalın olmuştur: Fars. *hüftü* > Tü. *hafta*, Fars. *hüvîc* > Tü. *havuç*, Fars. *hudâ/hodâ* > *hüdâ* vb. gibi. Farsça *hudâvândgâr* da Türkçede *hünkâr* olmuştur. Farsçada 'eşek sürüsü' anlamına gelen **har gele** **خرگله** Osmanlıcada **خارگله** şeklinde yazıldığı ve *har gele* okunması gerektiği halde Türkçede *hergele* olmuş ve anlam değiştirmiştir. Bu sözlerin önce halk dilinde şekil değiştirmiş ve sonra edebî dile geçmiş olduğu anlaşılıyor. Meselâ aslında **hüftü/ hefte** olan söz konuşma dilinde **hafta** olmuştur. Bunu Meninski sözlüğünden öğreniyoruz. Bu sözlükte kelimenin aslı **hefte** şeklinde yazılmış ve *bir hefteye dek* örneği verilmiştir. Bu sözlükte **hafta** 'halk dili' anlamına gelen **vulgar** sözünün kısaltmış şekli olan **vulg.** belgisiyle gösterilmiştir. (Meninski, 2000: C.III, 5478). Başka bir deyişle **hafta** sözü **hefte**'nin konuşma dilindeki biçimi olarak açıklanmıştır.

Not: Benim çocukluğumda İran'da ilkokul ve ortaokullarda Türkmen çocukları Farsçada *heft* olan yedi sayısını **haf** şeklinde telaffuz ediyorlardı. Yirmi üzerinden yediden az not alan

ikmale kaldığı için öğretmenlerden *haf* vermelerini istiyorlardı.

Türkçede *İngiliz anahtarı* olarak bilinen alet Farsçada ‘Fransız anahtarı anlamına gelen *açar(-e) Fāranse* olmuştur. Görüldüğü gibi Farsçada bu örneklerin Türkçesinde kullanılan Yunanca *anahtar* yerine Türkçe *açar* sözü kullanılıyor. Bugün Farsçada da anahtar sözünün karşılığı olarak Yunanca kökenli *kelid/ kilid* sözü kullanılıyor. Türkmençe ve Azerbaycan Türkçesinde *anahtar* sözünün karşılığı *açar*’dır. Türkçede idarî işlerin yürütüldüğü yer için kullanılan *kalem* İran’da *defter* olmuştur. Buna göre Türkiye’de kullanılan *kalem müdürü*’nün Farsça karşılığı da *müdür-i defter* oluyor.

Tüfek sözü Eski Türkçede ‘içine taş konarak kuş avlanan boru’ anlamına gelen *tüvek*’ten türemiştir. Türkçe *Tüfek* Farsçada *tüfeng*, Türkçe *fişek* de *feşeng* olmuştur. Bu adlar Tebriz Türkçesinden Farsçaya geçmiştir. Zira Tebriz ağzında +ek ile biten sözlerde /e/ ile /k/ arasında bir /n/ sesi türer; Farsça ‘kireç’ anlamına gelen *āhāk* Tebriz ağzında *āhāng*, ‘akıllı’ anlamına gelen *zīrāk* de *zirāng/zerāng* olur. Bu söz Eski Farsça ve Derî ile Tacikçede yoktur. Pehlevide de yoktur. Bu dilde *zerāng* sözünün karşılığı *gubrāg* şeklindedir (Mackenzie, 1381 H. Ş.: 254). Bu söz Farsçada Türkçe olarak bilinen ve ‘kıvrak’ anlamına gelen *kıbrak/ gēbrāg* قفراق sözünü çağrıştırıyor. Bugün Tebrizliler *zireng* sözünü *zirāh* şeklinde telaffuz ediyorlar.

Türkçede kullanılan Farsça ve Moğolca kökenli *cebe-hāne* > *cephane* Farsçada *korhāne/ gorhāne* olmuştur. Bu arada İstanbul’un Cibali mahallesinin adı *Cebe Ali*’den değil *Cebel Ali*’den türemiştir. Bu mahallenin iri yapılı kabadayısının adıdır. Eskiden Farsçada yer alan çok fazla askerî terimler arasında *minbāşi* ve *yūzbāşi* gibi askerî rütbelerde geçen *başi* > *bāşi* sözü Farsçada bir eke dönüşmüştür. Bu ek bazı durumlarda aşağılayıcı sözlerin şiddetini arttırmak için de kullanılır. Meselâ *hāmmāl* Farsçada bir aşağılayıcı sözdür. *Hāmmābāşi* ise onun aşağılanmasını şiddetlendirir.

Ben çocukken İran’da *sultan* rütbeli subaylar vardı. Albay karşılığı olan bu rütbe Safevîler döneminde Osmanlı sultanlarıyla alay etme ya da onları küçük düşürme amacı için uydurulmuştur. Osmanlılar da buna karşılık *pādişāh* sözünün kısaltmış şekli olan *paşa*’yı uydurmuşlar (Moin: C.I, 662). Arapçada /p/ sesi olmadığı için *paşa* sözü *başa* olmuştur. Bu yüzden *paşa* sözünün *baş ağa* sözünden türemiş olduğunu düşünenler de vardır.

Türkçe *kavurma* Farsçada *قورمه* ya da *قرمه* şeklinde yazılır ve *gorme* şeklinde telaffuz edilir. Hindistan’da bugün bu söz *korma* şeklinde söylenir. Hintlilerin *chicken korma* adlı yemeği dünyaca meşhurdur. Bu söz muhtemelen Türklerin Delhi civarında hükümdarlık ettikleri dönemde Hint diline girmiştir. İran’da da *gorme sebzi* yemeği en sevilen yemeklerden biridir. *Gorme* yemeğinin adıyla ilgili Farsçada şöyle bir deyiş var: *Gorme-i bî-piyāz mist-i rûze-i bî-namāz ve ‘arūs-i bî-cihāz est*. Yani ‘soğansız kavurma namazsız oruç ve çeyizsiz gelin gibidir.’ *Piyāz* Farsçada ‘soğan’ demek. Türkiye’ye ilk geldiğim sırada lokantada müşterilerin *soğansız piyaz* istemelerine şaşırılmışım.

Türkçe *üzüm* Farsçada *اوزوم* şeklinde yazılır ve *üzüm* şeklinde telaffuz edilir. Bu kelimenin Farsçası *engür*’dur. Osmanlıca Farsçasıyla¹ yazarsak *üzüm ü engür* Farsçada alışverişte kullanılan bir deyimdir ve ‘altı tane bundan ve yarım düzine öbüründen’ demektir.

¹ Osmanlı Farsçasıyla “Osmanlıların Farsça telaffuzu” veya “Osmanlı telaffuzlu Farsça” kastedilmektedir. Osmanlılar ö’lü, ü’lü ve başka telaffuz özellikleriyle farklı bir Farsça ortaya çıkarmıştır. Farsça, Derî ve Tacikçenin birbirinden farkları da telaffuz ile ilgilidir. Onlar da Tahran telaffuzlu, Kâbil telaffuzlu ve Tacic telaffuzlu Farsçalardır.

Farsçadaki çok sayıda çiçek, bitki ve kuş adları köken olarak Türkçedir. Bu ayrı bir araştırma konusu olabilir. Ancak kimi zaman da Farsça isimlerin Türkçeye çevrilmiş şekilleriyle de karşılaşabiliyoruz. Meselâ bir kuşun Farsça adı Osmanlıca Farsçasıyla yazarsak *düm cünbānek*'tir. Bu '(sürekli) kuyruğunu sallayan küçük kuş' demektir. Türkçede serçeden biraz büyük olan ve devamlı kuyruğunu sallayan bu gri ve beyaz renkli kuşa *kuyruk sallayan kuş* denir. Tebriz'in Ligvan köyünde bu kuşun adı *göt atan bülbül*'dür. Türkmenler göğsünü batıdan Hazar Denizi'nden gelen rüzgâa vererek havada sabit duran bu kuşun kibleye bakıp namaz kıldığını düşünerek ona *mölla guş* diyorlar.

Seg Farsçada 'köpek' demek. Azerbaycan Türkçesinde *säksän* sayısı aynı zamanda 'sen köpeksin' anlamında algılanabiliyor. O yüzden Azerbaycanlılar özellikle de Tebrizliler *seksen* yerine Farsça *häştad* sözünü kullanıyorlar: *häştad bir, häştad iki, häştad üç* gibi.

Farsça ve Türkçenin semantik ilişkileri çok eski zamanlara dayandığı için çok geniş anlatım gerektiren bir konudur. Türkmence yazdığım bir kitapta bu konuları daha geniş ele aldım (Azmun Y., 2017, *Söz Kökümüz Öz Kökümüz*) Türkçe yazdığım ve yakında basılacak olan bir kitapta da benzer konuları ve başka ilginç konuları geniş bir şekilde irdeledim.

Dört çeşit Farsça vardır: Farsça, Deri, Tacikçe ve Osmanlıca Farsçası. Bunlar fonetik yönden birbirinden farklıdır (ayrıntı için bkz. Azemoun, 2021). Metin Transkripsiyonunda Osmanlıca Farsçasını kullandım.

KAYNAKÇA

- Atalay, B. (1998). *Divânü Lugât-it-Türk*. Ankara: TDK.
- Azerbaycanca-Rusça Lügət* (1985). Bakı: Dövlət Nəşriyatı.
- Azemoun, Y. (2021). Cüveynî'nin Târîh-i Cihân-Güşâ Adlı Yazmasına Eklenen Sözlük, *Journal of Old Turkic Studies*, 5(2), s. 259-261.
- Azmun, Y. (2000). Türkmen Dilinde Arapça ve Farsça Sözcükler ve Uğradıkları Değişiklikler. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 24 (24/3, 2000) 7-38 ss.
- Azmun, Y. (2005). Türkçe-Çağdaş Farsça Fonetik ve Semantik İlişkileri Üzerine Notlar. *Şinasi Tekin'in Anısına Uygurlardan Osmanlıya*. 148-170 ss. (ed. Günay Kut & Fatma Büyükkarcı Yılmaz) İstanbul: Simurg.
- Azmun Y. (2007). Türkçe-Farsça Semantik İlişkilerine Genel Bir Bakış. *Türk Dilleri Araştırmaları - András J. E. Bodrogligeti Armağanı*, 17: 23-82.
- Azmun, Y. (2016). *Söz Kökümüz Öz Kökümüz*, Gün. Stokholm.
- Behrami, E. (1369 H. Ş.) *Ferheng-e Vajehâ-ye Avesta*. Tahran.
- Clauson, G. (1972). *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.

- Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische Elemente in Neupersischen*. Wiesbaden.
- Ethé, H. (1351 H. Ş.). *Tarih-e Edebiyat-e Farsî*, Emir Kebir (çev. Rezazade Şafak). Tahran.
- Gencei, T. (1998). *Se Makale*. Print Today, Londra.
- Karini, J. (2004). *İslam Öncesi Türk Fars Dilleri Kelime İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mackenzie, D. (1388 H. Ş.). *A Concise Pahlavi Dictionary*. Tahran.
- Moin, M. (1381 H. Ş.) *Ferheng-e Farsî*, Emir Kebir. Tahran.
- Redhouse, J. (1974), *Redhouse Sözlüğü Türkçe-İngilizce*. İstanbul.